

Sveriges säkerhetspolitiska efterkrigshistoria – min version

av Magnus Haglund

Résumé

We have now reached a situation where we have to make changes in our security policy. We have had three political actors who made their contributions in that direction – but under total secrecy – already during the Cold-war-era; Tage Erlander, Dag Hammarskjöld and Olof Palme. It all started already in 1945 with contacts with the Labour-government in UK and continued with the negotiations on OEEC. After the Berlin crises 1948, NATO was founded, and the Swedish government decided that Sweden could not openly join the alliance because of Finland's position. But already in 1952 Sweden became a "secret" partner when Erlander met Truman in Washington on a visit to USA and the Swedish Air Force took over the secret intelligence flights over the Baltic. Also, cooperation with RAF was established and partly located on the non-active cruiser *Gotland* in Gothenburg. Sweden had started producing atomic weapons or our own, but at Erlander's visit in Washington in 1961 Sweden was granted the "nuclear umbrella" by President Kennedy, as the Swedes had contributed to the non-proliferation of that kind of weapons by not producing them domestically. Additionally, some changes in the organizations were made to make the defense authorities look more "neutral" than they in fact were, but the aim of these changes were probably more viable for the Swedish population than for NATO or WP! Now we have the possibility to change our former policy of neutrality in a new direction, where our participation in the global world and as members of the EU is more important, than to continue in a more or less old-fashioned neutrality policy.

RELATIVT MÅNGA BEDÖMARE har nu börjat inse, att vi måste göra stora förändringar i den säkerhetspolitik, som vi officiellt fört under det kalla krigets tid och med vilken vi fortfarande trasslar till det i vår tankevärld. Möjligen finns fortfarande ett visst motstånd mot att ifrågasätta vad som gjordes under det kalla kriget, för tre viktiga personer har ju varit vägledande och alla tre har ju blivit något av nationalhjältar eller idoler. Jag tänker på Tage Erlander, Dag Hammarskjöld och Olof Palme. Alla tre agerade i det fördolda bra och klokt för Sveriges säkerhet, men nu bör flera komma till insikt om vad som

då gjordes och varför – och kanske också ifrågasätta om vi i dag lever under samma förutsättningar!

Inledande samarbete med Storbritannien

Efter Andra världskrigets slut drog sig amerikanerna snabbt hem och lämnade det sönderbombade Europa åt européerna att själva ta hand om samtidigt som det pågick en mer eller mindre dold kommunistisk offensiv på flera håll. En som stördes djupt av detta var den nyttillträdde svenska statsministern Tage Erlander och hans oro för Europas framtid

delades av Clement Attlee, som 1945 vann en jordskredsseger i de brittiska valen. Här fanns nu alltså en partikamrat, som Erlander ansåg sig kunna samtala och kanske samarbeta med i säkerhetspolitiska frågor och i detta stöttades han diskret bl a av Sven Andersson, Torsten Nilsson och Eric Holmqvist. Å andra sidan var de mycket noga med att den mera neutralt inriktade Östen Undén och därmed Utrikesdepartementet inte skulle medverka i denna avvikelse från den ”rena neutralitetspolitiken”.

Redan vid krigsslutet hade vi inlett ett marint samarbete med britterna, som ledde efterkrigs-minsvepingarna i såväl Östersjön som i Västerhavet. Britterna var ju då en ”Östersjömakt”, eftersom Schleswig-Holstein ingick i deras ockupationszon. De överläggningar som sedan skedde mellan marinerna resulterade inte bara i att svenska marinen fick tillgång till modern och utprövad materiel, utan också i att Östersjön delades i två delar – ungefär vid latituden genom Klaipeda – där britterna skulle svara för försvaret söder om linjen och Sverige norr om linjen i händelse av ett sovjetiskt angrepp västerut. Förbindelserna med britterna innebar också att vi kunde skaffa oss moderna jaktflygplan för vårt luftförsvar. Den brittiska utgångspunkten för detta samarbete var strategisk och innebar att baserna på de brittiska öarna nu kunde försvaras av det svenska flygvapnet mot möjliga sovjetiska flygangrepp redan vid anflygningen över Sverige och, om konfliktnivån skulle eskalera, kunde Royal Air Force (RAF) oantastat flyga an mot mål i Sovjetunionen över södra Sverige och med stöd av svensk jakt.

Den kommunistiskt ledda oron fortsatte i det sönderslagna Europa och den amerikanska politiken gentemot kontinenten ändrades därför i mars 1947, då president Truman lanserade Truman-doktrinen och Marshallhjälpen skulle få de krigsskadade

länderna på fötter igen och därmed skulle det kommunistiska hotet motarbetas aktivt. I de inledande förhandlingarna om hjälpprogrammet deltog även en svensk delegation, som leddes av Dag Hammarskjöld. Han hade också en framträdande plats vid de följande OEEC-förhandlingarna och betraktades av omgivningen som klart västvänlig och hans insats gav Sverige ekonomiska fördelar. Trots att alltså Marshallhjälpen främst skulle stödja krigsskadade länder mot en hotande kommunistisk utveckling, fick även Sverige ett bra ekonomiskt tillskott, något som stärkte vår industri och handeln med övriga Europa medförde en högkonjunktur.

Britterna, som samtidigt var upptagna av att avveckla sitt imperium, hade tidigt försökt att bygga upp försvarsallianser mot Sovjetunionen i Europa. Inledningsvis skapades den Västeuropeiska unionen, WEU, och avsikten var även att en motsvarande nordlig union – Storbritannien, Sverige, Danmark och Norge – skulle tillkomma, vilket ibland uppfattas som en del av de nordiska försvarsförhandlingarna, som ju hade inletts innan Berlinkrisen inträffade 1948. Sverige hade långt om länge byggt upp sitt försvar enligt fattade försvarsbeslut och hade nu troligen skaffat sig en förmåga att själv avvärja ett eventuellt sovjetiskt angrepp, särskilt som vi kunde påräkna brittiskt stöd; framför allt med bombflyg mot mål i Sovjetunionen och med mineringar i södra Östersjön. Erlander, som själv personligen hållit i våra hemliga politiska kontakter västerut, hamnade nu i ett besvärligt läge. 1949 bildades Nato, och svenskarna ställde sig utanför av hänsyn till Finland, som fortfarande delvis behärskades av ockupationsmakten Sovjetunionen. Nu föll alltså den dolda alliansen med Storbritannien, Danmark och Norge lite i bakgrunden, men kvar från försvarsförhandlingarna fanns ändå ett särskilt regeringsbeslut om att marinen tillsammans med den danska marinen skulle

planera och förbereda för en minspärning av Öresund. Att det också årligen genomfördes hemliga möten mellan vissa nordiska högre chefer, ”taktiska diskussioner” kallades det, förblev dock fortsatt hemligt.

Efter kommunalvalen 1950 ansåg sig Erlander behöva någon, som kunde hjälpa honom med de hemliga västkontakterna. Dag Hammarskjöld fick därför säte i regeringen som konsultativt statsråd och utlovades som ”belöning” att få tillträda som landshövding i Uppsala, när befattningen skulle bli ledig 1953! Samordningen med britterna kunde man till nöds fortsätta att bygga på tills vidare och vid den brittiske flygministern, Hendersons, besök i Sverige i januari 1951 sammanträffade Erlander och försvarsminister Vougt med honom. De uttalade då tydligt, att deras bedömning var att i en eventuell öst-västlig konflikt skulle Sverige tämligen omgående bli indraget. Vougt överlämnade därefter en förteckning över den svenska krigsmaktens förband till britterna, så de skulle kunna fundera på vad som kunde göras för att samordna försvaret mot ett möjligt sovjetiskt angrepp. Men efter tory-segern i valen 1951 komplicerades kontakterna – eller snarare klipptes – vilket komplicerade samordningen. Britternas bedömning av den svenska krigsorganisationens utformning och förmåga överlämnades därför på sommaren 1951 vid ett örlogsbesök i Stockholm och inte den politiska vägen, utan direkt till de högsta svenska cheferna. ÖB, C Fst, CM och CFV fick då veta, att britterna bl a ansåg att den svenska militära underhållstjänsten var besvärande underdimensionerad. Den har väl inte blivit så mycket bättre sedan dess! Om dagens bedömare saknar arméchefen i den svenska ledningen, så kan det vara bra att veta, att C Fst fungerade som operativ chef för armén på den tiden.

Sverige blir dold Natomedlem

Det hemliga västsamarbetet måste nu söka sig nya vägar och redan i april 1952 träffade Erlander den amerikanska presidenten Truman vid ett besök i Vita huset. Att den svenske ambassadören, Erik Boheman, hade deltagit i förberedelserna tillsammans med sin ungdomsvän, Dean Archeson – nu utrikesminister i USA – är helt uppenbart, men troligen planerades mötet också hemifrån av Dag Hammarskjöld. Men för den svenska allmänheten uppgavs det, att Erlander skulle resa till USA för att träffa sina utvandrade släktingar! Resultatet av mötet blev att USA erkände Sverige som en hemlig Natomedlem och vad överenskommelsen eventuellt omfattade mera lär finnas i en hemlig handling, som Hammarskjöld på hösten levererade undertecknad vid ett besök i USA. Erlanders uppfattning var nu, att om det skulle utbryta ett öst-västligt krig, så skulle Sverige öppet gå med i Nato inom några timmar eller något dygn – om man ska tro anteckningarna i hans dagbok!

Nu hettade det till också i vårt närområde. Ryssarna var mycket irriterade över de regelbundna amerikanska signalspaningsflygningarna över Östersjön och sköt i januari 1952 ner ett andra amerikanska flygplan öster om Gotland. Detta medförde att Truman förbjöd fortsatta sådana flygningar. Nu fick svenskarna överta uppgiften i stället och redan i juni inträffade det som i svensk tradition kallas för Catalina-affären, men det var ju egentligen den nerskjutna DC-3:an som var den betydelsefulla komponenten eftersom det var där utrustningen för signalspaning fanns placerad. Att det fanns en koppling till USA var ju tämligen självklart för sovjetiska bedömare och särskilt som man också fått reda på sammanhanget av den svenske flygattachén i Washington, Stig Wennerström! För Sovjet var det nu alltså

alldeles klart att Sverige hade en koppling till västs militära samarbete, vilket knappast ens berördes i svenska media! Och svenskarna – och särskilt utrikesminister Östen Undén, som var mera neutralitetsinriktad och därmed också UD – hölls fortfarande utanför! Samtidigt är det idag intressant att notera, att inte ens nedskjutningen av två svenska militära flygplan förorsakade mer än diplomatiska protester – man kan ju jämföra med dagens ganska uppskruvade tonläge. Inte heller ändrades egentligen något i den svenska militära planläggningen, som byggde på 1948 års försvarsbeslut, även om vissa anpassningar till bedömda inledande strategiska behov började ske.

När de skandinaviska försvarsförhandlingarna hade brutit samman gick Danmark och Norge i stället med i Nato, men den gemensamma dansk-svenska mineringsplanläggning avseende Öresund fanns ändå kvar. Ganska snart efter det att den västtyska Bundesmarine hade bildats 1956, uppmärksammades att deras egna hamn- och underhållsmöjligheter i Kielbukten i händelse av krig ganska snart skulle kunna bekämpas och därför planerades under stor sekretess särskilda förtöjningsområden för deras fartygsförband i Blekinge och Östergötlands skärgårdar. På flygsidan planerade Sverige nu också att bistå Natos strategiska – och nu kärnvapenbärande – flyg inför eventuella insatser mot Moskva och Leningrad och ledningen fanns till del ombord på den avrustade kryssaren *Gotland*, som från 1958 var förlagd till Nya Varvet i Göteborg och där det också byggdes sambandsmöjligheter med den norska flygledningen. De nya svenska kryssarna, *Tre Kronor* och *Göta Lejon*, skulle i händelse av krigsutbrott dessutom ha sitt operationsområde i Västerhavet för att därifrån leda luftförsvaret över Danmark och södra Norge. Det svenska försvarets ledning fick också ett komplement med två särskilt uttagna

samverkansgrupper; en avsedd för London och en för Washington – vardera under en försvarsgrenschefs befäl – och gruppernas medlemmar var under hela perioden och av sekretesskäl krigsplacerade i ”reserven” för att inget skulle läcka ut!

Efter Sovjetväldets fall blev det ju mest en fråga om när och under vilka omständigheter, som vi öppet ska gå med i Nato. Förmodligen är det fortfarande bäst att avvakta. Då kanske vi ska kunna använda en Natoanslutning som ett argument i ett försök till diplomatisk påtryckning, om Ryssland på något sätt ökar spänningen i vår del av Europa. Från en mera militär och operativ utgångspunkt utgår ju ryssarna annars från att Sverige sedan 1952 har varit och är Natomedlem!

Kärnvapenfrågan

Inför den fortsatta uppbyggnaden av vårt försvar inleddes redan under 1940-talet förberedelser för en svensk kärnvapenanskaffning. Framtagningen skulle samordnas av en ny myndighet, Försvarets forskningsanstalt, FOA, och omfattade i stort sett hela processen; från gruvbrytning till framtagning av kärnladdningar. När en intern opposition mot projektet vann terräng inom det socialdemokratiska partiet, fick Erlanders nye medarbetare, Olof Palme, uppdraget att ena partiet och resultatet blev att produktionen av de kärnvapen, som ju var en del av försvarsbeslutet 1958, senarelades tills vidare. Och så har det förblivit! Sverige tappade förstås med detta sin egna avvärjande förmåga mot ett eventuellt sovjetiskt angrepp. Vid Erlanders besök 1961 hos den nye presidenten i Washington, Kennedy, utlovades, å andra sidan, att Sverige skulle ligga under det amerikanska kärnvapen-paraplyet, som tack för att Sverige inte hade bidragit till kärnvapenspridningen genom att tillverka

egna atomvapen. Det var helt säkert inte något som Kennedy kom på just då, utan en del förhandlingar och framställningar hade troligen också den här gången föregått Erlanders besök i Vita huset. Men i Sverige var det svårt att offentliggöra detta och det skedde därför lite undanskymt först 1968, då Karl Frithiofson, då statssekreterare i Försvarsdepartementet, presenterade detta i årsredovisningen för KKrVA Avd VI!

När vi importerade ett planerings- och ekonomisystem, FPE, från USA och där det egentligen var framtaget för att man skulle kunna göra avvägningar mellan olika strategiska uppgifter, visade det sig tydligen bli alltför svårt att hantera kärnvapenfrågorna, särskilt som Sovjetunionen i början av 1960-talet storsatsade just på sina kärnvapen. Det blev nu uppenbart, att vi ensamma inte skulle kunna möta ett sovjetiskt angrepp längre och planeringen inriktades då på en lite enklare angripare med hjälp av det som kallades för ”styrande angreppsfall” och där kärnvapnen hux flux hade försvunnit! Att sedan planeringssystemet inte heller passade så bra i ”den svenska modellen” kunde man ju enkelt lösa genom att även fortsättningsvis tilldela försvarsgrenarna ekonomiska resurser med hjälp av fasta procentsatser! Vi fjärmade oss alltså alltmer från verkligheten och den svenska kärnvapenbeväpningen, som varit en del i försvarsbeslutet, kompenseras inte för vår egen del med en förstärkning av försvaret. Vi fick helt enkelt lita på USA!

Flera oklarheter

Nu inleddes i vårt land en period av organisationsförändringar inom försvarsområdet och en del av dessa verkar främst ha haft som syfte, att dölja att vi faktiskt var beroende av västmakterna. Sett i detta perspektiv var skapandet av Försvarets Materielverk, FMV, kanske mest avsett för att vilseleda

medborgarna i Sverige. På pappret skulle FMV vara en civil myndighet och man kunde då hävda, att det inte förekom några svenska militära kontakter med västvärlden. Men vem trodde att man lurade någon i Sovjet med detta?

Den högre regionala ledningen förändrades och även detta såg förstås bra ut i teorin, men den hade sina uppenbara svagheter. Då försvarades mycket av våra möjligheter att hålla dolda kontakter västerut. Exempelvis kunde ju MB S inte ansvara för det hemliga, nästan dagliga, utbytet av underrättelser med Nato, som skett sedan länge genom BoMö – Malmö Marina Bevakningsområde – via danska kanaler. Det samarbetet skedde helt rutinmässigt och, mera som en kuriositet kan noteras, att den danska underrättelse-tjänsten 1962 reagerade snabbare än den svenska, då några sovjetiska missillastade handelsfartyg inpasserade till Östersjön i samband med Cubakrisens avveckling. Den danske underrättelsechefen ringde mitt i natten sin statminister och orienterade om att krisen nu var under nedtrappning, varpå den danske statministern ringde sin kollega, Tage Erlander, i Stockholm och meddelade nyheten, men ingen av de två fick reda på att rapporten ursprungligen emanerade från en svensk rapportör! Också kontakterna som vi hade skapat med Nato via västtyska Bundeswehr gick ofta via det danska försvaret, eftersom det direkta hemliga samarbetet med Västtyskland hade förbjudits efter sovjetiska påtryckningar i samband med Notkrisen 1961.

På västkusten ansåg den nye militärbefälhavaren, MB V, att milots främsta uppgift var att fungera som ett bakre stöd för milo S, när Warszawapakten, WP, hade landstigit i Skåne. Möjligen kände man i Skövde inte ens till, att Marinkommando Väst, som nu underställts MB V som Västkustens örlogsbas, ÖrlB V, hade haft betydande uppgifter i våra

ambitioner att hålla sjöfarten – med eller utan militära förstärkningar ombord – öppen västerut. Det gick så långt, att örlogsbaschefen avgick i protest, men det verkade man inte ens lägga märke till i Stockholm. När sedan kryssaren *Gotland* 1962 skulle utrangeras, uppstod ett problem för våra kontakter västerut också på flygsidan. Marinchefen, amiral Lindemalm, gjorde därför flera försök att förlägga en av våra två avrustade kryssare till Nya varvet, men fick vid en hemlig föredragning inte något godkännande för detta av försvarsministern. I stället rustades *Göta Lejon* 1963, under förevändningen att man behövde utbilda nya krigsbesättningar till kryssarna, för det var ett argument i tiden! Men inte heller avrustningen av *Göta Lejon* 1964 fick genomföras i Göteborg och därmed föll också mycket av förutsättningarna bort för de hemliga västkontaktarna på flygsidan.

I oktober 1976 tillträdde en borgerlig regering i Sverige och den nye försvarsministern, Eric Krönmark, hade ju – som alla andra borgerliga politiker – tydligen inte alls fått någon information om våra hemliga västförbindelser, när han tillträdde sin befattning. Det dröjde faktiskt en hel månad efter tillträdet innan han briefades om detta av Stig Synnergren, som avkrävde ministern absolut tystnadsplikt om hur verkligheten såg ut. Den inre socialdemokratiska försvarsgruppens styrning upphörde alltså inte, även om det nu var en borgerlig regering som styrde landet. Sven Anderssons demonstrativa hostattack, då det hänvisades till vår ”neutralitet” vid presentationen av Ubåtsskyddskommissionens rapport så sent som 1983, var det inte så många som noterade!

Några avslutande synpunkter

Sverige har bedrivit det som ofta kallas neutralitetspolitik, men att neutraliteten skulle upphöra i händelse av krig har inte

alls varit självklart bland svenskarna. Det förekom till och med debattörer, som ansåg, att vi skulle vara neutrala även om vi blev angripna! En mera sansad bedömare, som ”Mr. Neutralitetspolitik”, Sverker Åström, lämnade i vredesmod ett seminarium på Utrikespolitiska Institutet, bara några år före sin bortgång, när flera deltagare trodde sig veta, att fortsatt neutralitet skulle vara vår linje i händelse av ett stormaktskrig och det var därför han var så upprörd. Självklart skulle ett storkrig också drabba Sverige. Landet var ju geografiskt bara var en del av WP nordvästra operationsriktning, TVD- NV, som det senare skulle kallas, och där det sovjetiska operationsmålet var att komma fram till Atlantkusten i Norge.

Samtidigt krävde neutralitetspolitiken ett starkt försvar och med en viss tydlig betoning på skyddet av sjöfarten, för att kunna hålla förbindelserna öppna västerut på ett trovärdigt sätt, vilket flera ledande politiker, bland andra Per-Albin Hansson och Per Edvin Sköld, tydligen hade konstaterat redan vid krigsslutet 1945! Vårt medlemskap i EU har ju inte minskat detta – snarare tvärt om!

Det som kom att kallas för en ”strategisk paus” efter Sovjetväldets sönderfall hade ju egentligen inte så mycket att göra med strategi. Det handlade snarare om att hotbilderna försvann och då ställdes våra försvarsplanerare utan underlag för sitt arbete. När militärledningen så sent som på våren 1991 skulle orienteras om att Sovjetunionen troligen stod inför ett sammanbrott, avbröts föredragningen av försvarsstabschefen, därför att ledningen redan bedömt, att utvecklingen i Sovjetunionen bara var en tillfällig nedgång av hotet!

För ett par år sedan kunde ÖB via media orientera om att det svenska försvaret hade studerat ett krigsfall och det visade sig, att man ansåg sig kunna stå emot ett angrepp en vecka – ”enveckasförsvaret”, vilket väckte

viss uppståndelse. Flera ganska oinvidga, men positiva, försvarsförespråkare krävde nu en förstärkning av försvaret, så att det skulle kunna försvara landet längre än bara en vecka, men att detta sannolikt skulle öka risken för kärnvapeninsatser var det inte så många som tänkte på eller ens uppfattade! Kanske var det mest förvånande ändå, att försvaret och många debattörer trodde sig förstå, att Sverige ensamt skulle kunna stå emot ett begränsat militärt angrepp en hel vecka utan stöd utifrån! Det var nog ganska länge sedan vi hade en egen avskräckning – kanske till och med mot alldeles konventionella angrepp!

Modellen att planera för att möta hot har säkert sina fördelar, men den har också en avgörande tankemässig fallgrop. Man glömer bort att alla självständiga stater faktiskt har en folkrättslig skyldighet att hävda sin suveränitet och det är väl ändå det viktigaste från en mera strategisk utgångspunkt. Vi tappar därför lätt bort att planera för hur man i första hand ska fungera för att *undvika* att komma in i en krigisk konflikt. Det är dessutom så, att för att kunna upprätthålla en fredlig inriktning i en konflikt-drabbad omvärld behövs troligen andra resurser än vad en fredsförhållanden. Det kan röra sig

om lätta motoriserade skytteförband och patrullfartyg för att ta två exempel på förband, som diskuteras i dag och som kan tänkas fungera väl för att kunna lösa sådana uppgifter, men som inte verkar vara prioriterade i dagens försvarsplanering, där det mest handlar om krigföring, brigader och missilbestyckning.

Oberoende av de skrivna målsättningarna för Försvarsmakten, är ju den egentliga meningen med vårt försvar att vi *inte* ska hamna i krig i någon form, utan för att verka för en fortsatt fredlig utveckling och då duger inte hotbildsmodellen. Sett över tiden var det ju just detta som de tre ”jättarna” i inledningen lyckades med.

Nu måste vi – och mera öppet – kunna planera och genomföra vad vi vill åstadkomma för vår krigssituation – konventionell eller kärnvapenstöd – kan tänkas kräva! Det behövs därför förband och enheter, som kan verka för landets säkerhet redan i dag och under det som kallas säkerhet som självständig stat, som EU-medlem och i den nya globaliserade världen.

Författaren är kommendörkapten och ledamot av KKrVA.